

Mikó Árpád

Oszlop és tornác

Zólyomi Dávid úrvacsorakannái (Debrecen, 1631)

díszítményeinek értelmezéséhez*

A figurális ábrázolásokat tilalmazó református egyház úrasztali edényei eleinte az örökölt középkori kelyhek voltak, egy idő után azonban új típusokat vettek használatba. Gótikus kelyhek szolgáltak (és szolgálnak) sok helyütt úrasztali pohárként, olykor 17. századi adományozási felirattal, de még a 17. században is készültek gotizáló – késő gótikus formákat követő – kelyhek.¹ A középkoriak többnyire egyszerű kivitelűek, de a diósgyőri sodronyománcos,² vagy a miskolci avasi gyülekezet csavarodó hólyagokkal tagolt, karcsú, magas – valószínűleg világi eredetű – kelyhe mutatja, hogy reprezentatív darabok is jutottak a református egyház használatába.³

A gótikus (világi használatra készült) tölcséres poharak közvetlen előzményei a 16–17. századi tölcséres poharaknak; középkorit is, reneszánsz korit is használtak úrasztali pohárként.⁴ A 17. századi gotizálás különleges formája volt a kecskeméti Cseh György invenciója, amelyen a talpas tölcséres pohár középső részét késő

gótikus monstrancia „fejre állított” toronytőlemének másolatából alakították ki. Jelenleg négy egyforma példányát ismerjük, amelyek nagy szórásban maradtak fenn, a csallóközi Megyercestől⁵ egészen a görögországi Athosz-félszigetig (ahova a hódoltságból vagy Erdélyből került).⁶

Az úrvacsoraosztáshoz szükséges boroskannák is a világi edények közül kerültek ki.⁷ A késő középkori, lefelé szélesedő, magas kannatípus alkotta a kiinduló formáját azoknak a monumentális, oszlopdíszes kannáknak is, amelyeket 1631-ben csináltatott a debreceni polgároknak Zólyomi Dávid, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem főkapitánya (1. kép).⁸ A hatalmas kannákat debreceni ötvös készítette, s típusuk követendő példa lett a városban, sőt, azon túl is; még a 18. század közepén is ezeket vették mintául.⁹ A debreceni ötvösség egyébként is jó színvonalú volt: formakincse változatosságára a szikszói egyház keresztelőkancsója a legjobb példa (Miskolci Bálint műve, 1622).¹⁰ Talpát és az edényttest

* E sorok írója nem foglalkozott soha szisztematikusan az ötvösművészet történetével, legfeljebb olykor egy-egy műről sikerült közölnie újdonságokat. A 2008-as késő reneszánsz kiállítás anyaggyűjtése során részletesen megismerhette a Magyar Nemzeti Múzeum kora újkori ötvösműveit, Kiss Erika lelkes kalauzolásával; affinitása a tárgy iránt és ismeretei elsősorban innét erednek. Ez a rövid dolgozat – sokszor szövegszerűen is – szintén sokat köszönhet Kiss Erika baráti támogatásának.

1 Összefoglalásuk: P. SZALAY 2017. Továbbá: Kiss Erika: *Vasa Sacra. Az úrvacsora tárgyai a reformáció első két évszázadában*. In: *Ezt cselekedjétek! Tanulmányok az úrvacsoráról*. Szerk. HAFENSCHER Károly–ISÓ M. Emese–ZÁSKALICZKY Zsuzsanna. Budapest, Luther Kiadó, 2022. 150–173.

2 Miskolc, Herman Ottó Múzeum, ltsz. 53.804. P. SZALAY 2017. 81–82, 45. sz.

3 Miskolc, Avasi Református Egyházközség. P. SZALAY 2017. 69–70, 33. sz.

4 Összefoglalásuk: P. SZALAY 2018. A poharokról részletesen: Kiss 2022. 104–115.

5 P. SZALAY 2017. 106, 69. sz.; 219–220.

6 B. BOBROVSKY 1980. 32, 125, 13–16. kép. A Nemzeti Múzeum példánya Jankovich Miklós első gyűjteményével került a múzeumba, a tószegi ma is a gyülekezeté. Ld. *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD–SINKÓ KATALIN. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000. 445–446. kat. VII-19–20 (Kiss Etele–MIKÓ ÁRPÁD).

7 A kannatípusról részletesen, átfogóan: Kiss 2022. 126–139.

8 Debrecen, Nagytemplomi Református Egyházközség. ZOLTAI 1937. 53–54, II. c. kép; B. BOBROVSKY 1980. 65–68, 135, 138, 59. kép; P. SZALAY 2001. 177–178, 282. sz.; *Mátyás király öröksége* 2008. I. 180. kat. VI-11 (GÁBORJÁNI Szabó Botond).

9 B. BOBROVSKY 1980. 139–140, 81., 83–84., 86., 91., 93–94. kép.

10 Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 60.80.C. T. NÉMETH Annamária–NÉMETH GÁBOR: A szikszói református egyház úrasztali edényei. In: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 30–31. 1993. 154–155; *Mátyás király öröksége* 2008. I. 183. kat. VI-18 (T. NÉMETH Annamária).

1. Zólyomi Dávid úrvacsorai kannája, 1631
Debrecen, Református Nagytemplom

vállát trébelt és aranyozott hólyagok tagolják, kiöntőjét levélmaszk díszíti. A debreceni mesterek munkái közül sokat sikerült azonosítani az utóbbi évtizedekben a Felső-Tisza-vidéken és a Kárpátalján,¹¹ a város fontosságát most kezdjük átlátni, érteni igazán.

11 *Magyar Református Egyházak javainak tára, I–V. Kárpátaljai Református Egyház.* Szerk. P. SZALAY Emőke–KÜLLŐS Imre. Budapest, Országos Református Gyűjteményi Tanács, 1999–2002. Passim; P. SZALAY 2001. Passim; P. SZALAY Emőke: XVII. századi ötvösmunkák a Kárpátaljai Református Egyház gyűjteményében. (Cápas, karéjos, tölcséres és talpas poharak.) In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2000–2001.* 225–248.

12 *Erdély története* 1986. II. 691–693. Ld. még Szalárdi János 1980. 137–141.

13 *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I–II.* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok, 16.) Szerk. és

A Zólyomi-kannák feliratait és a megrendelő nevét régóta ismeri, ismételteti a szakirodalom. Nem árt azonban újra felidézni, hogy ki volt Zólyomi Dávid, és miért adományozhatta a debrecenieknek a két úrvacsorai kannát. A szó szerint azonos feliratok őt nevezik meg készíttetőként, illetve adományozóként, aki az erdélyi fejedelem – ekkor I. Rákóczi György (1630–1648) – udvari és háromszéki kapitánya, valamint mezei hadainak és az egész hajdúságnak a főkapitánya volt. Csupa magas katonai rang; Zólyomi az előző, rövid időre fejedelem Bethlen István (1630) leányának, Bethlen Katának volt a férje. 1631. március 15-én Rakamaznál, Tokajjal szemközt a két fiatal hadvezér, Zólyomi Dávid és sógora, ifj. Bethlen István vezette – főleg hajdúkból álló – csapatok legyőzték a Magyar Királyság nádorának, Esterházy Miklósnak a seregét, és ezzel megvédték a hajdúk szabadságát és tovább erősítették az új erdélyi fejedelem pozícióját.¹² Az adományozónak a kannák feliratán is szereplő előneve – albesi – a Debrecentől keletre fekvő, egykor Bihar vármegyei falut – Albis, Albés – jelöli (ma Romániában, Margitta mellett), ahol a 16. század közepén a család birtokos volt. Az országos, erdélyi politikában a 16. században még nem jutottak szerephez.¹³ Zólyomi Dávidot egyébként néhány év múlva, 1634-ben I. Rákóczi György lefogatta, és ezután haláláig (1649) várfogságban tartották. A Rákóczihoz feltétel nélkül hűséges történetíró – a fejedelem *vicesecretarius* –, Szalárdi János¹⁴ szerint erősen rátart, a törvényeknek nem mindig engedelmességet nyújtóként viselkedett.¹⁵ Ez éppen igaz is lehetett, de Zólyomi gyakorlatilag I. Rákóczi György sorozatos politikai tisztogatásainak egyik legelső áldozata volt.¹⁶

A kanna fölírta az erdélyi fejedelmet nem nevezi nevén; Rákóczi éppen ezen a vidéken – amúgy Erdélyen kívül – volt a legnagyobb birtokokkal rendelkező földesúr, akinek családi központja Sárospatak volt. 1628-ban keletre nyíló, díszes, oszlopokkal közrefogott bejáratot csináltatott Debrecen frissen helyreállított, gótikus főtemploma, a volt Szent András-templom számára, amelynek fennmaradt a feliratos táblája.¹⁷

bevezető tanulmányt írta MAKSAY Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. I. 192, 253; ld. még ZOLTAI 1937. 54.

14 BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* Kézirat gyanánt. Sajtó alá rendezte RITOÓK Zsigmondné. Budapest, MTA Könyvtára, 1975. 448–459.

15 Szalárdi János 1980. 148–153.

16 *Erdély története* 1986. II. 697–698.

17 A kőlap felirata: „Spectabilis ac Magnificus / Dnus Dn. Georgi Rákóczy de / Fölső Vadász supre. Coes Comit. / Borsod, has Antas in gloriam Dei et / Ornamentum Templi Debrecinensis / renovati, anno

Az aranyozott toronygomb, az óramű és a nagyharang (1636) is Rákóczi György adománya volt.¹⁸

Az oszlopdíszes kannák híres sorozata kiemelkedik a két ősi debreceni református templom – a Nagytemplom és a Kistemplom – úrasztali edényei közül.¹⁹ Méretük is különleges – némelyik fél méternél is magasabb –, és különleges a díszítésük is. Összesen nyolcat őriznek e monumentális úrvacsorai kannákból; a legkésőbbiek a 18. században készültek (2. kép).²⁰

Fontos művek ezek a magyar művészet történetében. Viszonylag későn foglalták el helyüket a késő reneszánsz ötvösművészet kánonjában, aminek az lehet az egyik oka, hogy egészen a legutóbbi időkig nem muzealizálták őket. Liturgikus használatban vannak ma is, a város református identitásának fontos tanúi, s szerepükhöz hozzátartozott elzártáguk. Bár Bobrovsky Ida terjedelmes, az alföldi mezővárosok iparművészetét földolgozó monográfiájában nagy teret szentelt nekik 1980-ban, a mégoly gazdagon illusztrált kötet sem tudta beemlíteni őket a művészettörténeti közbeszédbe. Magam először a Déri Múzeumban szembesültem velük 2006 nyarán, véletlenül, amikor P. Szalay Emőke kamaratárlaton rövid időre bemutathatta őket. Együtt lenyűgöző látványt nyújtottak. Ezért kerültek 2008-ban a *Mátyás király öröksége* kiállítás egyik tengelyébe és a tudományos katalógus első kötetének borítójára.

Ritkán jutottak korábban ilyen nagy – országos – nyilvánosság elé. A Kistemplom Zólyomi-kannáját kiállították az ezredéves kiállításon,²¹ és Kőszeghy Elemér jegykönyvében is szerepel. Ő határozta meg mesterét a jegy alapján Szegedi (Ötvös) Márton, helyi ötvös személyében.²² A nagy, országos kiállításokból azonban általában kimaradtak.²³ Kivételes pillanat volt, amikor – 1970-ben – a Magyar Nemzeti Galériában (még a Kúria épületében) megrendezett egyházművészeti kiállításon szerepelt a Nagytemplom két úrvacsorai kannája: a legkorábbi és a későiek egyike.²⁴

2. Dikó Péter és Borbély Judit úrvacsorai kannája, 1703
Debrecen, Református Nagytemplom

1628 fieri fecit. / Rom. IX; W. 16: Non est volentis / Neque currentis sed miserentis Dei." Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme. Első kötet. A legrégibb időkktől I. Rákóczy György fejedelem haláláig.* Debrecen, k. n., 1870. 267–268.

18 BALOGH István: *Debrecen.* (Magyar Műemlékek.) Budapest, Képzőművészeti Alap, 1958. 18.

19 B. BOBROVSKY 1980. 65–68, 138–142; GÁBORJÁNI SZABÓ Botond: A debreceni oszlopdíszes úrasztali kannák. In: *Mátyás király öröksége* 2008. I. 179–181.

20 P. SZALAY 2001. 165–167, 226, 231. sz.; 177–178, 282–283. sz.; *Mátyás király öröksége* 2008. I. 180–181. kat. VI-11 és VI.14 (GÁBORJÁNI SZABÓ Botond).

21 MIHALIK 1902–1903. 321, 381. ábra; ZOLTAI 1937. 53.

22 KŐSZECHY Elemér: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. / Merkezeichen der Goldschmiede Ungarns vom Mittelalter bis 1867.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936. 91.

23 Nem állították ki 1884-ben az országos ötvösművészeti kiállításon, sem 1939-ben az egyházművészeti kiállításon, és így tovább.

24 *Egyházi gyűjtemények kincsei.* Kiállítási katalógus. A kiállítást rendezte, a katalógust írta és összeállította DÁVID Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1970. 28. kat. 135 (Zólyomi Dávid kannája, 1631), képpel; és 29. kat. 150 (Dikó Péter kannája, 1703). Érdekes, hogy a Dávid Katalin és Maros Szilvia által az Iparművészeti Múzeumban rendezett másik egyházművészeti kiállításon nem szerepeltek. (*Egyházi gyűjtemények kincsei.* Kiállítási katalógus. Szerk. DÁVID Katalin–MAROS Szilvia. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 1979. kat. 213–334.)

3. Zólyomi Dávid úrvacsorai kannája, 1631
Debrecen, Református Kistemplom

A Kistemplom Zólyomi-kannája talán közelebb áll az eredeti állapotához (3. kép).²⁵ Magas, karcsú testének hengerpalástja alul tölcészerűen kiszélesedik, ez biztosítja, hogy borral telve is biztosan álljon a talpán. Legalul tagolatlan negyedpálcák gyűrűi kerítik körbe, fölöttük fejjel lefelé állított, méretes levélkelyhek sora fut, amelyek közepéből egy-egy hosszú szárú boggyó sarjad. E lapos, aranyozott felületű fríz növényi díszítése voltaképp a klasszikus építészeti tagozat levélsorának felel meg, és az alatta futó negyedpálcákkal együtt egy igen gazdagon tagolt, stilizált talppárkányt alkot. Erről a párkányról indul a kockás padló, amelyen a kanna-

köpenyt díszítő, laposdomborművű oszlopok állnak. Formájuk különleges. Igen gazdagon tagolt lábukat kialakítása szinte egy oszlopfőzetnek is megfelelne; hellenisztikus oszlopoknak volt ilyen dús díszítésű a lábukat. Az oszloptestek vájatoltak, minden második oszlopnak van két csavart szakasza is. A fejezetek igen bőségesen díszítettek, nyakukat több gyűrű, körbefutó tagozatsor dekorálja, és a fejezet kalathoszáat levelek burkolják: a végeredmény leginkább egy korinthuszi fejezetre emlékeztet. Az oszlopok boltozatot tartanak, amelyet alulról láthatunk; a minden második oszlop fölötti szférikus felület kváderhálója ilyesmit sugall. Nehéz azonban világosan leírni a térviszonyokat: alul a padlózat rombuszhálója az ábrázolás perspektivikus törekvéseire vall, kiserkesztetlen vonalrendszerük azonban az oszlopok állására nem releváns. Ehhez képest – de csak ehhez képest – a boltozat térviszonyai világosabbak. Az összkép végül is olyan kettős oszlopsort mutat, amely boltozatot hordoz, de az oszlopsor talán nyitott; ezt az is feltételezni engedi, hogy az oszlopok közei ezüstösen hagyott felületek, míg az oszlopok teljes egészükben aranyozottak, ahogy azok a párkányok, a padló és a boltozatok is. Szellős, körben futó kettős aranyoszlopsor mögött, középpütt transzcendens, ezüstös ragyogás.

Az ötvös az előképet nem tudta igazán meggyőzően alkalmazni a hengeres felületen, de lehet, hogy a grafikai előkép sem volt sokkal szofisztikáltabb. A boltozat homlokzati – a néző felé tekintő – oldalát kicsit kusza hatású növényi ornamentika borítja: a felső peremről a boltozatzáradék és az oszlopfő fölött is egy-egy félköríves fülecske függ, amelyből két oldalról fura, szögletes vonalvezetésű szalagok indulnak; közöttük laposan elnyúló kettős voluták és akantuszlevelek töltik ki a felületet. A kicsit darabos formálású ornamentika arról árulkodik, hogy a késő reneszánsz veretdíz és a porcdíz egyaránt szerepelt az előképen.

A lapos fedélen ugyanez a stílus tükröződik; a fedél csúcsa hegyben végződő, erősen tagolt, esztergálnak ható forgástest; az S alakú fül billentőjén rozetta fedi a zsanér tengelyét. A fülhöz közeli boltív élébe apró 1631-es évszámot véstek. Az adományozást rögzítő, klasszikus antikvával írott, magyar nyelvű felirat a fedél belsejében olvasható: „ENGEM | CZINALTATOT · AZ | DEBRETZENI · ECCLESIABAN · | AZ VRNAK · ASZTALARA · IS | TENNEK · NEVENEK · TISZTESSE: | GERE · AZ · TEKINTETES · ES · | NAGYSAGOS · ALBESI · ZOLYOMI · | DAVID · AZ · ERDELI · FEJEDELEM:

²⁵ Debrecen, Kistemplomi Református Egyházközség. ZOLTAI 1937. 56, III.c. kép; BOBROVSKY 1980. 135, 60–63. kép; P. SZALAY 2001. 178,

283. sz.; *Mátyás király öröksége* 2008. 181. kat. VI-14 (GÁBORJÁNI SZABÓ Botond).

| NEK · EO NAGYSAGANAK VDVARI · | ES HAROM · SZEKI · SZEPSI · KIZDI · | ES · ORBAI · FEO · KAPITAN: | NYA · MEZEI · HADAINAK · ES · | AZ · EGESZ · HAJDVSAGNAK · | FEO · GENERALIS · CAPITA: | NNYA · IN · ANNO · | DOMINI · 1631 · ”.²⁶ Zólyomi Dávid feltehetőleg a rakamazi csata után adományozta a hadait beszállásoló városnak a két monumentális úrvacsorai kannát. Írásos adatunk azonban az adományozás okáról nincs, magáról a tényről is csak a tárgyak feliratai szólnak (4. kép).

A szakirodalom hosszú ideig, úgy tűnik fel, nem értelmezte a kannákat díszítő oszlopsort. Mihalik József elég pontosan írta le a látványt 1901-ben: „a fölfelé keskenyedő hengeralakú test felülete csarnoktemplom belsejét ábrázolja”.²⁷ Ez interpretációként is korrekt megfogalmazás. Zoltai Lajos is lényegében ezt vette át.²⁸ Az első igényes, filológiai évrre alapozott elemzést Bobrovsky Ida írta le monográfiájában. Úgy vélte, hogy az oszlopok a jeruzsálemi Templomot szimbolizálják.²⁹ A Jelenések könyvére hivatkozott. Az eredeti szöveg (3,12) valóban, *expressis verbis* a mennyei Jeruzsálemre, az „új Jeruzsálem”-re utal. Valószínű azonban, hogy e mögött a metaforikus szóhasználat mögött Szent Jánosnál a jeruzsálemi Templom két híres oszlopa, a Jachin és a Boáz áll. A Jelenések – amely köztudomásúlag a legtöbb ószövetségi idézetet tartalmazza az Újszövetség könyvei közül – ugyanis itt a *στυλος* szót használja, Salamon templomában azonban csak két *στυλος* állt, a Jachin és a Boáz.³⁰ Ezékiel látomásában is – az új jeruzsálemi Templom leírásában – csak a bejárat két oldalán álló két *στυλος* szerepel.³¹ Zerubbábel újjáépített, második Temploma is követte a hagyományos formát, vagyis magában a Templomban nem álltak oszlopok. Oszlopszarnok csak később épült; ilyen állt a heródesi Templom előudvarában.³² Az Apostolok cselekedeteiben és Szent János evangéliumában is ez szerepel, korabeli szóhasználattal, anakronisztikusan a „Salamon csarnoka”-ként; Péter és János itt tesznek tanúbizonyságot (3,11: *ἐπὶ τῆ στοᾷ τῆ καλουμένη Σολομῶντος*, illetve 5,12: *ἐν τῆ στοᾷ Σολομῶντος*), Jézust is itt – *ἐν τῆ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος* – próbálják ellenségei kérdéseikkel sarokba szorítani (Jn 10,23). A Jelenések *στυλοσ*a nem erre a *στοᾷ*a utal. Károli így fordította a kérdéses he-

4. Donációs felirat a Kistemplom Zólyomi-kannája fedelének belsejében

lyeket: „oszlop” és „tornác”.³³ A Jelenések szóhasználata itt, ismétlem, metaforikus.

A debreceni úrvacsorai kannákon látható ábrázolás egyébként sem önálló oszlopok sorából áll, hanem kettős, boltozattal fedett oszlopsort mutat, voltaképp egy szellős kolonnádot. Ilyenről a jeruzsálemi Templomról szólva nem ír a Biblia. Az úrvacsorai kannán a reprezentatív építészeti jel mint esetleges utalás a mennyei Jeruzsálemre épp azért fogadható el mégis, mert liturgikus edényt díszít. Vagyis fordítva kellene érvelnünk. Az oszlopsor jelentését maga az úrvacsorai kanna szakralizálja, szenteli meg.

A művészettörténeti problémát az jelenti, hogy az ötvös – vagy a kanna megrendelője, még inkább a templom papja – aligha egy nehezen értelmezhető bibliai szöveghely vizualizálását szerette volna megalkotni,

26 A másik úrvacsorai kanna donációs felirata pár helyen a sortörésben eltér. A két szöveg lényegében azonos.

27 MIHALIK 1902–1903. 321.

28 ZOLTAI 1937. 53–54.

29 B. BOBROVSKY 1980. 66–67. Kétségeit hangoztatta Gáborjáni Szabó Botond: *Mátyás király öröksége* 2008. I. 180–181. kat. VI-11 és VI.14 (GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND).

30 LXX Reg. III. 7,1–7,9.

31 Ez 40,49.

32 Josephus *Bellum Judaicum* XV.11.

33 A teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy a Vulgata is jelzi ugyanezt a különbséget: *columna* és *porticus*.

inkább egy konkrét grafikai előképet követett, ám ezt a metszetet – vagy rajzot – még nem találtuk meg. Az ötvösmester invenciója esetleg csak abból állt, hogy hengerfelületre ültette át – inkább kevesebb, mint több sikerrel – az előtte fekvő grafikai ábrázolást. Még az sem lehetetlen – *sit venia verbo* –, hogy ennek a konkrét előképnek a jeruzsálemi Templomhoz nem volt köze.

Salamon Temploma a Biblia már idézett szövegei szerint egyértelműen négyszögű épület volt.³⁴ A középkori hagyomány egyik ága azonban a ma is a Templomhegyen álló, a 7. században épült, muszlim Szikladómot³⁵ tekintette mintának a jeruzsálemi Templom fiktív ábrázolásaihoz, és külső oszlopsorral körülvett, kör alakú, kupolás épületet vizionált.³⁶ A Szikladóm körül ma nincsenek oszlopok (a bejáratokat leszámítva), a belső terét viszont kettős oszlopsor tagolja. A Szikladóm ábrázolása is széles körben ismert volt a késő középkortól kezdve, hadd utaljak Hartmann Schedel *Világkrónikájára* (1493), amelynek Jeruzsálemet ábrázoló metszetén középpont látható, *Te(m)plum Salomo(n)is* felirattal. De idézhetjük Bernhard von Breydenbach a Szentföldön tett utazása leírásának illusztrált kiadásait is (1486, 1502).³⁷ Perugino freskóján a Cappella Sistinában – *Jézus átadja a mennyek kulcsait Szent Péternek* –, vagy Raffaello *Sposalizója (Mária és Szent József eljegyzése)* háttérben is ilyesféle épület áll – egyben a reneszánsz építészeti egyik fő problémájára, a centrális templomra utalva.³⁸

A jeruzsálemi Templomról tehát élt olyan kép a késő középkorban, hogy körülötte körben oszlopok álltak. Olyan ábrázolás is volt azonban, amely szerint a Templom szögletes épület, oszlopok nélkül.³⁹ Botticelli *Krisztus megkísértése* freskóján – ugyancsak a Sistinában – a salomoni Templom reneszánsz homlokzatú, négyszögű templomépület. Ezek a képi ábrázolások nem feleltek meg a bibliai leírásoknak, viszont szélesebb körben ismertek voltak. Ugyanakkor Salamon Templomának a Biblia szövegét alapul vevő képi rekonstrukciói is készültek a 16. századtól kezdve.⁴⁰ A jeruzsálemi Templom

emléke az ókortól kezdve eleven maradt, különböző felekezetek templomait legitimálták vele. A régi San Pietróban az Apostol sírját díszítő baldachinos építmény csavart, szőlőleveles oszlopairól is úgy tartották, hogy Salamon Templomából valók, és Constantinus császár ajándékozta őket a bazilikának.⁴¹ Ez a sokféle tudás nyilván befolyásolja a debreceni oszlopdíszes kannák modern, ikonológiai értelmezését. A kanna akár stilizált kerek templomnak is tekinthető, vagyis kettős oszlopsorral körülvett körtemplomnak, tetején kupolával. De vajon juthatott-e ilyesmi eszébe a megrendelőnek Debrecenben, 1631-ben?

Az igazi kérdés szerintem az – a fenti értelmezéstől függetlenül –, hogy volt-e a jeruzsálemi Templom középkori vagy kora újkori fiktív ábrázolásainak konkrét előképszerese a Zólyomi-kannák díszítésében. Úgy gondolom, hogy nem, de e kérdés megválaszolásához a részletek vizsgálata mindenképp fontos. Írjuk le őket röviden újra, másképp részletezve.

Az oszlopok fejezetének és lábázatának egymáshoz hasonlító, gazdag, ám alapvetően atektonikus díszítése egykorú – vagy korábbi – fametszetekre utal, olyanokra, amelyek szabadon bántak az építészeti elemekkel, esetenként ornamentális jelekké alakítva a klasszikus tagozatokat. A szemlélet hasonló ahhoz, ami a kolozsvári Heltai-nyomda egyes 16. századi címlapmetszeteit jellemzi, mindenekelőtt a Heltai-krónika frontispiciumát (1575),⁴² de említhetünk más építészeti keretes nyomtatóváncímlapot is.⁴³ A klasszikus tagozatok ornamenssé alakítása jellemzi a debreceni kannákon látható oszlopokat is, és a padlat, illetve a mennyezet primitív perspektivikus vonalhálója is egyértelműen ilyen szintű grafikai előkép követésére vall. Debrecenben a 17. században működött városi nyomda, s ennek dúcai között találni ideillő szemléletű ábrázolásokat.⁴⁴

A kannákon látható kettős oszlopos dísz egyébként úrvacsorai poharakon is feltűnik. Ilyen Zagya János (1651) méreates pohara,⁴⁵ amely kisebb léptékben, de

34 HAMBLIN–SEELY 2007; Alan BALFOUR: *Solomon's Temple. Myth, Conflict, and Faith*. H. n., Wiley-Blackwell, 2012. 19., 21. kép: 16. századi Jeruzsálem-ábrázolások.

35 HAMBLIN–SEELY 2007. 140–153.

36 HAMBLIN–SEELY 2007. 68–69.

37 TRAEGER 1997. 340; egy budapesti példány: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. 275–276. kat. 255 (W. SALGÓ Ágnes).

38 TRAEGER 1997. 338–341.

39 HAMBLIN–SEELY 2007. 168–169.

40 HAMBLIN–SEELY 2007. 170–171.

41 Richard KRAUTHEIMER: *Rom. Schicksal einer Stadt 312–1308*. Übertrag. Toni KIENLECHNER–Ulrich HOFFMANN. Leipzig, Koehler & Amelang, 1987. 38.

42 RMNy I. 364–365. no. 360. V. ECSEDY 2004. 145, II/4. sz., 331.

43 Pl. RMNy I. 163–164. no. 109. V. ECSEDY 2004. 145, II/3. sz., 330.

44 BÁNFI Szilvia–PAVERCSIK Ilona–PERGER Péter–V. ECSEDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, XVII. század*. (Hungaria Typographica, II.) Budapest, Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2014. II. Illusztrációk. 713–778.

45 Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, Itsz. 1939.38. B. BOBROVSZKY 1980. 140, 65–66. kép; P. SZALAV 2001. 176, 276. sz.

5. Oszlop rajza Tar András mintakönyvében, 1679

6. Oszlop és boltozat rajza Tar András mintakönyvében, 1679

lényegében követi a kannákon látható kettősoszlopsor-ábrázolást. Ugyanez a motívum díszíti a sárrétudvari református egyház poharát is, amelyet Bucsei György adományozott az egyháznak 1677-ben.⁴⁶ Ezen az oszlop inkább már csak izolált, dekoratív elemekből összeálló jelek együttese. A legutolsó debreceni oszlopdíszes kannák is (1684, 1703) a sárrétudvari poharat készítő ötvösfamília munkái voltak.⁴⁷

A debreceni kannákhoz szokták kapcsolni a hajdúböszörményi gyülekezet oszlopdíszes kannáját is, mondván, a debreceni példa a közeli hajdúvárosban követőre talált. Mestere is debreceni ötvös volt. Oszlopos díszítése azonban lényegileg különbözik a debreceniekétől: boltozatot tartó kettős oszlopsor helyett

csupán árkádíveket hordozó oszlopok vonulnak körbe a kannaköpenyen.⁴⁸ Az ívek alatti mezők üresek. Úgy gondolom, hogy ha a debreceni kannák kolonnádja a jeruzsálemi Templomra utal, arra kell utaljon a – jóval kisebb méretű – hajdúböszörményi kanna árkádsora is. Az árkádsor azonban nem egyedi, nem egyénített díszítőmotívum.

„Debreceni oszlop” ábrázolása Tar András híres mintakönyvében is szerepel, aki a rajzot a városban készítette 1679-ben; az oszlopsor kiragadott eleme mint mutató motívum kerülhetett be a mintakönyvbe.⁴⁹ Az oszlop a hozzá csatlakozó árkádszakasz homlokzatával és az alatta lévő kockás padlattal együtt szerepel a rajzon, mutató, hogy együttesük így alkotott összetartozó

46 Debrecen, Református Kollégium és Egyházművészeti Múzeum, Itsz. F. 1975. 68. B. BOBROVSZKY 1980. 146, 90. kép; P. SZALAY 2001. 170, 246. sz.

47 B. BOBROVSZKY 1980. 79–81, 133–134; P. SZALAY 2001. 166–167, 231. sz.: 1703, Dikó Péter, Borbély Judit; Nagytemplom; 172. 255. sz.: 1684, Fazekas Péter, Ombodi Erzébet; Kistemplom. Meg kell jegyeznünk,

hogy Bobrovsky Ida monográfiájában Vígkedvűné kannája (1679) Pesti András neve alatt szerepel, de a kanna ötvöse nem ő, hanem M. István volt: P. SZALAY 2001. 155, 183. sz.

48 B. BOBROVSZKY 1980. 68, 143, 77. kép; P. SZALAY 2001, 113, 2. sz.

49 ZOLTAI 1937. 47–49; B. BOBROVSZKY 1980. 104. kép.

ornamenst: gyakorlatilag egyetlen árkádívelem, amely egymás mellé illetve tetszőlegesen sokszorozható. Egy másik rajz a stilizált oszlopot a hozzá tartozó boltmezőkkel együtt ábrázolja. Ez a motívum éppúgy meg-sokszorozható volt, mint a másik (5–6. kép).

A korszakban egyébként másutt sem példa nélküli oszlopok szerepeltetése a kupákon. Az Esterházy-kincstár egyik híres darabja, a Széchy család címerével ékesített, Besztercebányán készült színarany kupa (Erasmus Bergmann, 1640 és 1648 között) köpenyét is stilizált oszlopok osztják egyenlő mezőkre.⁵⁰ Szinte alig lehet őket észrevenni, felismerni a tobzódó rátétdíszítmények között, de vájatolt törzsük, stilizált fejezetük és gazdagon tagolt lábazatuk egyértelműen kivehető. Nem térbeli architektúrát idéznek, csupán az edény szájának peremét, „koronázó párkányát” tartják, és közeikben – főleg porcdíszekből alakított – ornamentális elemek, valamint ovális keretben a Széchy-címer látható (7. kép). Ugyancsak bányavárosi az a kupa is, amelynek köpenyén oszlopos árkádsor fut körül, ívei alatt erény- vagy planétaábrázolásokkal.⁵¹

Stilárisan ide, a bányavárosi ízléskörbe illik a füleki református templom számára 1649-ben készítettett, aranyozott ezüst úrvacsorai kanna is – a Magyar Nemzeti Múzeum friss, 2023 novemberében bemutatott szerzeménye, amelynek szakszerű közzétételét Kiss Erikától várjuk⁵² –, amelynek köpenyén oszlopok állnak. Vékony testükre azonban füzérek futnak föl, és szinte kisarjadnak annak az ornamentikának a dús televényéből, amely a köpeny alsó harmadát teljesen, szőnyegszerűen elborítja. Fejezetük fölött is füzérek kapcsolódnak egymásba. Olyan az egész, mint egy mennyei lugas, ha mindenáron szakralizálni szeretnénk a motívumot. A magyar nyelvű donációs felirat a középső oszlopközbe került, alatta egy törököt kaszaboló kép is elfért – mint-ha Füleken nem vették volna annyira komolyan a kép-tilalmat. Nem hiszem, hogy volna szellemi-teológiai kapcsolat a szigorúan puritán debreceni kannák és a pompázatos füleki kanna között.

Jóllehet nincs túl sok „oszlopos” díszű kanna a kora újkori Magyarországon, a debreceni sorozat – és néhány

7. Erasmus Bergmann: Aranykupa a Széchy család címerével, 1640 és 1648 között

lokális leszármazottja – még sincs egyedül. A szabadon futó kettős oszlopsor értelmezésének egyik kulcsa a református liturgikus edények természetében, a figurálskép-tilalomban rejlik. A másik kulcsot a motívum erős lokális lehatároltsága adja: Debrecen és szellemi vonzáskörzete. A most felbukkant, hihetetlenül gazdagon díszített füleki kanna teljesen más stíluskörbe illeszkedik. A puritán oszlopos-tornácos díszű debreceni úrvacsorai kanna a „kálvinista Róma” helyi tradíciót teremtő, a kora újkori hazai művészet történetében nagyon is számontartandó, egyedi alkotása.

50 Máttyás király öröksége 2008. I. 306. kat. XI-11 (SZILÁGYI András); *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében.* (Thesaurus Domus Esterhazyanae, I.) Szerk. és a bevezető tanulmányokat írta SZILÁGYI András. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2014. 103–105. kat. I.13. (SZILÁGYI András).

51 Eva TORANOVÁ: *Goldschmiedekunst in der Slowakei.* Bratislava, Tatran Verlag, 1983. 219. no. 223; *Renascencia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom.* (Dejiny Slovenského výtvarného umenia, [3.]) Katalóg výtavy. Vedúci autorského kolektívu Ivan RUSINA. Bratislava,

Slovenská národná galéria–Slovart, 2009. 916. kat. 277. sz. (Zuzana FRANCOVÁ).

52 A korábban teljesen ismeretlen kannát Kiss Erika szerzeményezte, és ő is készíti elő tudományos publikációját. Mihelyst megérkezett Budapestre a pazar ötvösmű, hárman – Galavics Géza, Gulyás Borbála és jómagam – Kiss Erika kedvességéből szerencsések voltunk megcsodálhatni. 2023 őszén a művet bemutatták a Nemzeti Múzeumban, és nagy sajtónyilvánosságot is kapott.

Rövidítések

B. BOBROVSZKY 1980

B. BOBROVSZKY Ida: *A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

Erdély története 1986

Erdély története három kötetben. Szerk. MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

HAMBLIN–SEELY 2007

William J. HAMBLIN–David Rolph SEELY: *Solomon's Temple. Myth and History*. London, Thames and Hudson, 2007.

KISS 2022

KISS Erika: *...az mi kevés ezüst marhácskám vagyok... Ötvösművek a három részre szakadt Magyarországon*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2022.

Mátyás király öröksége 2008

Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század), I–II. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád–VERŐ Mária. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008.

MIHALIK 1902–1903

MIHALIK József: Az ötvösművesség emlékei a Renaissancétól a XVIII. század végéig. In: *Magyarország történeti emlékei az 1896 évi ezredéves orsz. kiállításon*, II. Szerk. SZALAY Imre. Budapest–Bécs, Gerlach Márton és Társa, 1902–1903. 301–323.

P. SZALAY 2001

P. SZALAY Emőke: *A debreceni ötvösség*. Debrecen, Ethnica, 2001.

P. SZALAY 2017

P. SZALAY Emőke: „Az írás ivóeszközeiről beszél...”, I. XV–XVII. századi gótikus és későgótizáló úrasztali kelyhek a felvidéki, kárpát-

aljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben. (Magyar Református Egyház Javainak Tára, XXXVII.) Debrecen, Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanácsa, 2017.

P. SZALAY 2018

P. SZALAY Emőke: „Az írás ivóeszközeiről beszél...”, II. XV–XVII. századi tölcséres poharak a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneni és tiszántúli református egyházközségekben. (Magyar Református Egyház Javainak Tára, XXXVIII.) Debrecen, Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanácsa, 2018.

RMNY

Régi magyarországi nyomtatványok, 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973–2023.

Szalárdi János 1980

Szalárdi János *síralmas magyar krónikája*. (Bibliotheca Historica.) Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZAKÁLY Ferenc. Budapest, Magyar Helikon, 1980.

TRAEGER 1997

Jörg TRAEGER: *Renaissance und Religion. Die Kunst des Glaubens im Zeitalter Raffaels*. München, Beck, 1997.

V. ECSEDY 2004

V. ECSEDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. (Hungaria Typographica, I.) Budapest, Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2004.

ZOLTAI 1937

ZOLTAI Lajos: *Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Adalékok a debreceni ötvösség történetéhez*. (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai, VII. kötet, 5. füzet.) Debrecen, Studium, 1937.

Column and Portico

On Interpreting the Decorations on the Communion Tankards of Dávid Zólyomi (Debrecen, 1631)

In 1631, Dávid Zólyomi, one of the captains general under György Rákóczy I, Prince of Transylvania, donated two large (41 cm and 45 cm in height) gilded silver communion tankards to the citizens of Debrecen, the city where his troops were quartered. Today they are held in the city's Reformed Great Church and Reformed Small Church. The donation is recorded in inscriptions on the inside of the tankards' lids. The two identically shaped tankards preserve the form of the Late Middle Ages, broadening towards the base; this form was commonly used in Hungary at the time. The decoration around the main body of the tankards, however, is unique, comprising a row of twin columns supporting a vault. There is no other decoration on the vessels, in accordance with strict Calvinist aniconism. The local silversmith (Márton Szegedi

Ötvös) probably produced the row of twin columns after a drawn or printed model, which, however, must have been quite rudimentarily executed. Although it was suggested (forty years ago) that the depiction may allude to the columns in the Temple of Solomon, this cannot be supported with any convincing philological explanation. The decoration on the tankards donated by Zólyomi did, however, launch a fashion in and around the city: monumental communion tankards donated to the two churches in later periods – up until the eighteenth century – were decorated by silversmiths in Debrecen with the same kind of twin columns, and the same motif even appeared on a few communion chalices. The tankards are important pieces of Late Renaissance silverware in Hungary.

TÁRGYSZAVAK

ötvösművészet, késő reneszánsz, úrvacsorai kanna, kettős oszlopsor, református képtilalom, Debrecen

KEYWORDS

silverware, Late Renaissance, communion tankard, row of twin columns, Calvinist aniconism, Debrecen